

Библиотека
ТЕМАТСКИ ЗБОРНИЦИ

Књига 15

АНГЛОФОНА НАУЧНА ФАНТАСТИКА КОД СРБА

Зборник радова

Уредила Зорица Ђерговић-Јоксимовић

Алма

Београд, 2023

Рецензенти

Dr Maxim Shadurski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w
Siedlcach

Др Дејан Ајдачић, Универзитет Гдањски

Др Бојан Јовић, Институт за књижевност и уметност, Београд

САДРЖАЈ

Зорица Ђерговић-Јоксимовић

Увод у рецепцију англофоне научне фантастике 7

I ТРАГАЊА

Миодраг Миловановић

Метрополизација Београда и последице ширења америчке популарне културе: Научна фантастика 17

Маријана Терић

Рецепција научне фантастике у југословенским књижевностима 28

Тијана Тропин

Англофона фантастика у едицији *Плава птица*: Историја једне рецепције 42

Ágnes Bálizs

Censoring Translations: *A Wrinkle In Time* by Madeleine L'Engle 57

Сергеј Мацура

Рецепција Френка Херберта у Југославији и Србији 70

Младен Јаковљевић

Филип К. Дик: Непоздани путокази на путевима (до) стварности 92

Милица Живковић

Рецепција књижевног дела Урсуле Ле Гвин у Србији 112

II ГРАНАЊА

Бојана Вујин

Отпор је узалудан: *Звездане стазе*, активна публика и рађање модерне фан културе 131

Kenneth Hanshew

Aleksa Gajić's *Technotise: Edit and I* in Intertextual Dialogue 146

Мирна Радин Сабадош

„У славу чудовишта. Ми смо чудовишта“ – *Станица једанаест* Емили Сент Џон Мандел 165

Милан Д. Живковић

Литерарна дистопија и пандемија ковида 19: Ковид језик као дистопијски језик нове реалности 186

III СЕЋАЊА, РАЗГОВОРИ

Александар Б. Недељковић

Једно време и један филм: *Ово острво Земља* 205

Зоран Живковић

Како сам написао *Енциклопедију научне фантастике* 222

Љиљана Пешикан Љуштановић – Горан Скробоња

Рецепција фантастичне књижевности на енглеском језику: искуство преводиоца и писца. Разговор са Гораном Скробоњом 226

Зоран Стефановић – Бобан Кнежевић

Нови хоризонти научне фантастике: Разговор са Бобаном Кнежевићем 231

Марија Ристић – Добросав Боб Живковић

Интервју са Добросавом Бобом Живковићем поводом научнофантастичних илустрација из часописа *Алеф* 241

IV ПОСТСКРИПТУМ

Darko Suvin

On Fake (Death-Dealing) Vs. True (Life-Affirming) Novums 259

Тијана Тропин¹

Институт за књижевност и уметност, Београд

АНГЛОФОНА ФАНТАСТИКА У ЕДИЦИЈИ *ПЛАВА ПТИЦА*: ИСТОРИЈА ЈЕДНЕ РЕЦЕПЦИЈЕ

Овај рад бави се конкретним примером за хипотезу да су у оквиру југословенског издаваштва, иако је у питању био гломазан социјалистички систем издавачких кућа вођених по начелима самоуправљања, уредничку политику ипак одређивали појединци. У случају појединих аутора, жанрова, каткад и националних књижевности, њихова рецепција у нашој преводној књижевности била је усмерена и одређена радом и одлукама појединачних уредника. Пример који ћемо анализирати у овом раду јесте присуство англофоне фантастике у едицији *Плава птица*. Избор наслова, услове њиховог пласирања на тржиште и културни контекст у коме су објављивани у највећој мери одредио је уредник Живислав Жика Богдановић, код нас познат пре свега по свом раду на подручју стрипа. Користећи најновије радове који комбинују историју издаваштва с културолошком анализом и савременим верзијама теорије рецепције, покушаћемо да прикажемо тај феномен и да назначимо како су у оквиру едиције посвећене првенствено младим читаоцима објављивана дела намењена одраслој публици.

Кључне речи: издаваштво, књижевне едиције, *Плава птица*, Живислав Жика Богдановић, фантастична књижевност

УВОД

Историја одређене едиције, у овом случају едиције *Плава птица*, увек представља комплексан проблем за истраживаче. У њој се укрштају различити могући смерови проучавања: материјалност књиге,² историја издаваштва, културолошки приступ, поетичка анализа неке едиције као целине или историја њене рецепције. У најновије време, постало је јасно да изучавање едиција може пружити важне увиде у културне политике и утицај уредника на формирање књижевне сцене. На пољу књижевности за децу, код нас већ постоје радови о едицији *Златна књига* (Недељковић

¹ tijana@gmail.com

² Материјалност књиге, одлике књиге као предмета, још су значајније у контексту књижевности за децу и младе, као што указује Клаус Милер-Виле у својој подробној анализи значаја визуелних, хаптичких, па и олфакторних аспеката читања књиге, повезана с представом да „деца читају другачије“, односно свим чулима (Müller-Wille 2019: 15; превод Т. Т.).

2005 и Недељковић 2008, Стојановић 2015, Петровић 2020), чије је стварање олакшано доступношћу дигитализоване целовите едиције, док се у регионалном контексту издваја студија о библиотеци Вјеверица настала на основу дисертације Иване Кукић Рукавина (Kukić Rukavina 2015, Vožović 2021). Упоредиве анализе за едиције посвећене књижевности за одрасле тек су у повоју, мада је значајан први корак начињен студијом Ненада Ризвановића *Стварање читатеља*. Ризвановић ламентира над празнинама у постојећој литератури:

Nije niti istraživala [постојећа литература на хрватском језику, прим. Т. Т.] како koncept istih [накладничких низова тј. едиција, прим. Т. Т.] utječe na ресерцију књижевних djela, како ресерција повратно utječe на формирање nakladничког niza, odnosno како nakladнички niz mijenja, formatira и formira читатеља, читатељску публику и javно mnijenje. Nije istraživala niti како, u konačnici, utječe на динамiku kulturnог polja, shvaćanja funkcioniranja и načina oblikovanja nakladничког niza и njegovih друшћенокњижевних posljedica. (Rizvanović 2022: 174)

И друге југословенске едиције књижевности за децу и омладину имале су трајан формативни утицај на више читалачких генерација: овде можемо подсетити и на *КАДОК* (*Класике дечје и омладинске књижевности*), а од оних покренутих после Другог светског рата *Нолитове* едиције *Распуст* и *Моја књига*, *Ластавицу Веселина Маслеше*, већ поменути *Вјеверицу* али и библиотеку *Јелен* загребачке *Младости*, намењену нешто старијима. Као и *Златна књига* и *КАДОК*, *Плава птица* је покретана и оживљавана у више наврата, али се издвојила од других, кратковечнијих библиотека и чињеницом да су јој у два наврата уредници утиснули свој ауторски печат. Једина друга едиција која јој у том погледу може парирати јесте већ поменути *Златна књига*.

ОД ОСНИВАЊА ДО ПРОСВЕТИНЕ ОБНОВЕ ЕДИЦИЈЕ

Плава птица основана је у периоду између два светска рата, у издавачкој кући Геце Кона, једног од најважнијих издавача Краљевине Југославије.³ Њен оснивач и први уредник био је Живојин Вукадиновић, који је покренуо и уређивао и *Златну књигу*; то је било у складу с устаљеном праксом Геце Кона да поједине библиотеке поверава стручним уредницима. За разлику од *Златне књиге*, *Плава птица* није била намењена искључиво деци, већ се рекламирала као едиција за све узрасте:

Књига за младе и старе – Књига за свакога – Најбољих 20 романа светске књижевности – Најсликовитији филм маште и живота – Свет фантазије, открића, чу-

³ Детаљнији приказ Коновог живота и рада може се наћи у сажетој али врло информативној студији Велимира Старчевића (Старчевић, 1993).

да, подвига и пустоловина – Сензационални романи у којима се сликају живо и узбудљиво: доживљаји, авантуре, драматични заплети, невероватне пустоловине по усијаним пределима Азије и Африке, по преријама Америке и дивљим џунглама Индије, панорама егзотичних земаља, мора и поднебља, фантастичне визије будућности и давно изумрле прошлости. (наведено према Старчевић, 1993: 71)⁴

Овако најављен програм може послужити и као опис свих доцнијих инкарнација *Плаве птице*: сачувана је мешавина жанрова у којој су првенство имали пустоловни наративи, а равноправно су објављивана дела старијих и савремених аутора. Научна фантастика је имала ако не повлашћено, а оно врло изразито место: као прва књига првог кола објављен је 1938. године *Рат светова* Х. Џ. Велса (Herbert George Wells).

У другом колу нема чисте научне фантастике, али налазимо једну од најпознатијих верзија мотива о „изгубљеном свету“, *Ишчезли свет* Артура Конана Дојла (Arthur Conan Doyle), у коме се истраживачи у изолованој области суочавају са живим примерцима диносаура. У трећем колу се појављују преводи совјетских тј. руских научнофантастичних романа *Карик и Ваља* Јана Ларија (Јан Леопольдович Ларри) и *Амфибија* Александра Беляјева (Александр Беляев). Као куриозитет можемо им придружити роман Григорија Адамова (Григорий Адамов) *Тајне океана*, објављен за време рата у периоду кад је издавачко предузеће Геце Кона преузео окупациони издавач *Југоисток*.⁵

Убрзо после рата, дошло је до покушаја да се обнови *Плава птица*: не у оквиру *Просвете* (неочекивано, будући да је приликом оснивања *Просвета* заправо преузела сачувано наслеђе издавачког предузећа Геце Кона), већ од стране *Дејче књиге*, најагилнијег иако кратковеког издавача за децу педесетих година прошлог века. У периоду 1953–1957. у истоименој едицији објављено је осамнаест књига различитих жанрова, уз извештај напор да се програм *Плаве птице* саобрази социјалистичкој естетици, уношењем романа *Црна браћа* Лизе Тецнер (Lisa Tetzner). И у овој инкарнацији, као и у идућој, најзаступљенији су представници вестерн жанра односно књиге о Дивљем западу (овде пет романа), уз преношење класика објављених у предратним колима и повремене излете у домаћу књижевност (Веселиновићев *Хајдук Станко*), док фантастика у потпуности изостаје. То ће се променити тек у последњој верзији ове едиције.

⁴ Старчевић наводи и податак да је огласе за издања Геце Кона неко време писао Ели Финци, који је убрзо напредовао до места уредника (Старчевић, 1993: 93). Не може се поуздано тврдити да је Финци, после рата важан културни радник и угледан позоришни критичар, саставио и ову најаву (вероватније је њен аутор Вукадиновић), али је свакако у питању додатно сведочанство о значају који је овај издавач придавао паратексту.

⁵ Околностима објављивања совјетског романа под немачком окупацијом, као и интервенцијама на тексту које су из тога проистекле, бавио се Алексеј Тимофејев (2019).

Нешто касније, шездесетих година, *Плаву птицу* покушало је да обнови и Младо поколење. Под уредништвом Милорада Драговића, у овој верзији *Плаве птице* објављено је двадесетак издања која су превасходно припадала вестерн жанру. Тако је, на пример, коло *Плаве птице* из 1968. обухватало четрнаест наслова. Од тога су чак по пет представљали дела Карла Маја (Karl May) и Џемса Фенимора Купера (James Fenimore Cooper). Још два су вестерн романи мање познатих аутора (Аркади Фидлер [Arkady Fiedler], *Мали бизон*, и Овен Вистер [Owen Wister], *Преријски јачак*), а само два романа припадају историјском жанру: то су *Мирза Хенрика Сјенкјевича* (Henryk Sienkiewicz) и *Омишке стреле* Милорада Јанковића, истовремено једини савремени роман и једини роман југословенског аутора⁶. Уочљиво је да нема наслова који припадају фантастици било ког типа. Опрема књига у овој едицији била је адекватна – тврд повез уз заштитни омот с илустрацијом у боји, као и црно-беле илустрације унутар књиге, углавном уз паратекст који је смештао дело у одговарајући контекст и пружао основне податке о књизи и писцу. Ипак, *Плава птица Дечје књиге* и *Младог поколења* није остала део колективног памћења као што је то случај с едицијом коју је изнова покренуо Живислав Жика Богдановић 1978. и водио неколико година, најпре као заједнички подухват *Просвете* и *Југославије*, да би потом постала само *Просветина* едиција.⁷ Иако је последње коло објављено 1990, главнина издања *Плаве птице* под Богдановићевим уредништвом објављена је од 1978. до 1986.

БОГДАНОВИЋЕВА ПЛАВА ПТИЦА – ИДЕНТИТЕТ ЕДИЦИЈЕ

Жика Богдановић⁸ је ову едицију водио у складу с властитим назорима и она у сваком аспекту носи његов ауторски печат: пре свега наклоност према фантастици, према визуелним медијима, поштовање према традицији спојено с изузетном обавештеношћу о актуелним књижевним токовима, и, свакако, здрав смисао за комерцијално успешно издаваштво. Богдано-

⁶ Милорад Јанковић иначе представља занимљиву али занемарену појаву на нашој књижевној сцени: овај новинар је целог живота неговао жанр пустоловно-историјског романа (*Омишке стреле*, *Теута*, *Неретљанско благо*) који се по крајње једноставној карактеризацији ликова, живим заплетима и сведеним стилско-изражајним средствима у потпуности уклапају са знатно старијим представницима овог жанра. Стога су најтрајнији одјек имали управо они његови романи који су објављени у адекватним едицијама (*Омишке стреле* и *Неретљанско благо*).

⁷ Не постоје истраживања о утицају *Плаве птице* или других сродних едиција на формирање читалачког укуса. Можемо се позвати само на лично и анегдотско искуство и на различита помињања *Плаве птице* расута широм мемоарских и аутобиографских написа или, ређе, уобличена у књижевној форми. У малобројне опсежније, те стога утолико значајније, текстове тог карактера спадају написи Ане Арп (Арп, *web*) и Горана Добриловића (Добриловић, *web*).

⁸ За кратку биографију овог дуговечног и вишестраног културног посленика видети „Богдановић, Жика“, *web*.

вић је у том тренутку већ покренуо и уређивао различите едиције, како у *Просвети*, тако и у издавачкој кући *Југославија*.

Због чега је Богдановићева визија *Плаве птице* остварила трајни успех? Пре свега, успостављена је снажна концептуална веза с предратном *Плавом птицом* тако што су, уз преузимање илустрација и превода, објављена нова издања свих предратних кола *Плаве птице* која је уређивао Живојин Вукадиновић. У паратексту нових издања, тј. на последњим странама које су пружале списак свих актуелних наслова *Плаве птице*, наглашавано је да су у питању репринти, а одређеним уредничким одлукама – пре свега избором нових наслова и илустратора – створена је органска веза између профила предратне и савремене *Плаве птице*. Одлука руководства *Просвете* (или Богдановићева) да у потпуности прећути и занемари послератна, обновљена издања *Плаве птице* може се тумачити на разне начине – повратком на оригинални концепт, мањком ентузијазма за уредничко обликовање те едиције у *Дечјој књизи* и *Младом поколењу*, или на просто одлуком да се избегне признавање креативног дуга новијим издавачима из социјалистичког периода. Паратекст је био организован с јасном намером да читаоце обавести о садржају других издања *Плаве птице*, почев од списка књига у другим колима па до унутрашње стране омота – док је с леве стране на њему био штампан блурб за издање које је читалац имао у рукама, с десне се налазио блурб за идући наслов у едицији. Као што пише Миле Грозданић, „функција корице (као и омота) јесте у томе да посматрача књиге учини читаоцем“ (Грозданић 2007: 309) и то је у оваквим случајевима било изузетно наглашено.

Визуелни идентитет ових *Југославијиних/Просветиних* издања, изузетно препознатљив и уједначен, био је можда и најважнији за читалачку рецепцију. Све до деведесетих година, издања *Плаве птице* имала су сличан тврди повез који је имитирао кожни, а наслов и име аутора били су у златотиску; у првим колима, на стражњој корици је био утиснут и знак кентаура-стрелца, логотип издавачког предузећа *Југославија*. Различита кола разликовала су се по боји корица (маслинастозелена, наранџаста, црна итд.) али је њихов изглед био уједначен заштитним омотима који су сви изгледали једнако: бели, с карактеристичном комбинацијом црвеног (име аутора) и плавог (наслов дела) слога, и с насловницама које су такође биле стилски уједначене – углавном им је аутор био Божидар Веселиновић, чак и у случајевима кад су унутар романа илустрације биле дело других аутора. Различити аутори радили су насловнице и илустрације унутар књиге и онда кад су илустрације у књизи у већој мери одступале од конвенција за дечју и омладинску књигу (о томе ће бити више речи касније).⁹ Оваква

⁹ С разлогом можемо претпоставити да је у питању био потез срачунат због узраста циљне групе. У поетички сродној *Просветиној* едицији *Кентаур* препознајемо једнако промишљен импулс супротног смера: на насловницама научнофантастичних романа често се налазе репродукције

процедура је у складу с обликовањем најуспешнијих југословенских едисија (било за децу било за одрасле), као што описује и Ненад Ризвановић у својој студији о хрватским едисијама белетристике објављиваним у периоду 1945–1991:

Nakladnički beletristički nizovi najčešće su stilski ujednačeni, što može biti stanovito ograničenje s likovne strane, no smisao je nakladničkog niza ipak komercijalan jer se pretpostavlja da će se čitatelj zainteresirati za čitav nakladnički niz ako su jedna ili više knjiga iz istog ostvarila njegova čitalačka očekivanja. (Rizvanović 2020: 92)

ФАНТАСТИЧНА КЊИЖЕВНОСТ У ОКВИРУ *ПЛАВЕ ПТИЦЕ*

Ова едисија, свакако, није била посвећена ексклузивно фантастици. Заједно с њом, објављивани су класици пустоловне књижевности, историјски и псеудоисторијски романи (Емилио Салгари [Emilio Salgari], Карл Мај [Karl May], Роберт Луис Стивенсон [Robert Louis Stevenson], али и пијаци главног тока, на пример Болеслав Прус [Bolesław Prus] и његов тротомни историјски роман *Фараон*), као и романи о животињама (*Црвенко*, *Риђи лисац*, *Бели очњак*) или романи о одрастању (*Деда, волим те*, *Збогом, мојих петнаест година*). Карактеристично је да се романи домаћих аутора у едисији појављују ретко и у виду изузетка, уколико представљају поетички недвосмислене примере ових главних заступљених жанрова: у последњем колу *Плаве птице* објављен је делимично аутобиографски роман Ане Шомло, *Као...*, који је претходно објављен у Загребу; Светлана Слапшак је под псеудонимом А. Ф. Сули објавила *Леон и Леонина*, пастиш историјског романа; а Предраг Урошевић је објавио роман *Тихана из Ерга* (више о том роману у оквирима научнофантастичног жанра види у Тропин, 2011). И овде је на делу видљиво настојање уредника да се издавачки профил едисије балансира, а о разлозима за прихватање или одбацивање појединих дела данас је тешко нагађати.¹⁰

савремених југословенских сликара (Оља Ивањицки на корицама романа *Непобедиви* Станислава Лема, Влада Величковић на насловници *Тетовираног човека* Реја Бредберија) кад нису у питању наменски рађене илустрације професионалних илустратора попут Жељка Пахека. Одлука да се не преузимају оригиналне насловне стране и овде је послужила уједначавању визуелног идентитета едисије, као и стварању „озбиљнијег“ профила тј. вишег перципираног културног нивоа ових дела.

¹⁰ Можемо навести један пример мењања концепције кола „у ходу“: на паратекстуалним огласним странама књига из четвртог кола (1978) најављено је да ће у петом колу бити објављен и адолесцентски роман *Балерина* Наде Ђурчије-Продановић: „Љупка и сетна приповест о једној београдској девојци и њеном сну да постане велика балерина“. Ипак, тај роман се потом појавио три године касније код другог издавача, у *Нолитовој* едисији *Распут* намењеној средњошколском узрасту. Не можемо знати шта је томе било узрок: *Балерина* (првобитно објављена 1961. на енглеском) једнако одговара концепцији обе едисије, а њено место у петом колу заузео је роман *Тата Дугоња* Џин Вебстер (Jean Webster), такође роман о сазревању младе девојке и њеном налажењу места у друштву.

У свом дотадашњем издавачком раду, Богдановић је повремено тесно сарађивао са Зораном Живковићем. Осим Живковићевог *Полариса*, најважније издавачке куће посвећене научној фантастици осамдесетих година двадесетог века, у том контексту треба поменути и едицију *Кентаур*, која је у оквиру *Просвете* доносила преводе научне фантастике. Замишљени пандан *Кентауру*, *Минотаур*, остао је на само једном издању које је после само годину дана поновљено у оквиру *Плаве птице: Звезданим ратовима* Џорџа Лукаса (George Lucas). На основу тога с одређеним оклевањем можемо претпоставити је да је део наслова планираних за ту едицију „пренет“ у *Плаву птицу*. У оквирима великих издавача, такви потези нису били ретки, а одређена издања су често директорском одлуком премештана из једног програма у други.

Како бисмо истражили присутност фантастичне књижевности у *Плавој птици*, неопходна је барем минимална статистичка анализа. Систематичним прегледом кола објављених под Богдановићевим уредништвом и анализом жанровске припадности појединих дела можемо утврдити следеће: за свако коло је брижљиво одређивана равнотежа различитих жанрова, а само коло је конципирано као целина, што је додатно истицано заједничком бојом корица за све књиге истог кола. Тако четврто коло по саставу тесно следи прва три: уз три типична пустоловна романа (Емилио Салгари, Хагард [Rider Haggard], Стивенсон) ту су и један роман о животињама Џека Лондона (Jack London), један вестерн Франца Трелера (Franz Treller), један класик историјског романа (Прус), један адолесцентски роман из савременог или макар двадесетовековног периода (Јуриј Корињец [Юриј Коринец]) и само један фантастични роман: *Елрик од Мелнибонеа* Мајкла Муркока (Michael Moorcock). Овај почетни опрез заправо представља најаву таласа најсавременијих наслова из области научне и епске фантастике: закључно с последњим, десетим колом *Плаве птице*, они обухватају шеснаест дела (с јединим изузетком *Тихане из Ерга* Предрага Урошевића, сва преведена с енглеског) у двадесет томова од укупно 102 објављена у тих десет кола (Муркоков *Витез судбине* објављен је као ванредно издање). У петом колу Богдановић објављује новелизацију тј. прозну верзију сценарија за *Звездане ратове* Џорџа Лукаса, *Франкеништајна* Мери Шели (Mary Shelley) и *Мач од Шанаре* (I–III) Терија Брукса (Terry Brooks); тим насловима би се евентуално могао прикључити и *Краљ Артур* Џона Стејнбека (John Steinbeck; овде Штајнбек). Противтежу представљају два типична адолесцентска романа намењена девојчицама (*Збогом, мојих петнаест година*, *Тата Дугоња*) и Робертсов роман о животињама, *Риђи лисац*. На сличан начин у шестом колу историјски романи чине противтежу фантастичним романима *Капије времена* Мадлен Лангл и *Морнар на мору судбине* Мајкла Муркока. У седмом колу, чак четири наслова представљају дела фантастике, међусобно различита и по жанру и по вредности. Од но-

велизације популарне телевизијске серије *Свемирски брод „Галактика“*, преко наставка *Капија времена*, *Вихор пред вратима*, и трећег дела серијала о Елрику, *Зла коб Белог вука*, па до необичне религиозне алегорије *У давно доба* Волтера Ванцерица (Walter Wangerin Jr.), присуство фантастике у овом колу је тако упадљиво да је морало бити балансирано са више традиционалних наслова, и два савремена адолесцентска романа – *Сенка сумње* Вадима Фролова (Вадим Фролов) и *Деда, волим те* Норме Фокс Мејзер (Norma Fox Mazer). У преосталим колима присуство фантастике било је нешто скромније: у осмом Стокеров *Дракула* у два тома и већ поменути *Тихана из Ерга*, а у деветом само *Кула која шичезава*, последња књига о Елрику од Мелнибонеа објављена у оквиру *Плаве птице*. У последњем колу, објављеном после значајне паузе од четири године и са сведенијом опремом, *Бела Ен* и *Едварда Сифрета* (Ann, Edward Syfret) и уз одређене ограде новелизација *Млади Шерлок Холмс* спадају у фантастику. У познијим колима, на позицији уредника је Станислава Радовановић, а Жика Богдановић се наводи као рецензент; временски, та промена се поклапа с Богдановићевим преласком на позицију директора Југословенске кинотеке, 1981, али је јасно да је наставио да обликује програм едиције.

Дакле, под Богдановићевим уредништвом у *Плавој птици* објављен је низ наслова из свих грана фантастике, при чему се после обновљених кола усредсређује готово искључиво на англофону фантастику. Програмски карактер едиције огледа се у избору старијих наслова: осим преузимања постојећег превода *Франкеништајна* из 1960. године, у *Плавој птици* појавио се и први превод *Дракуле* на српски језик. Присуство ових дела показује амбицију уредника да читаоцима представи најзначајнија дела англофоне фантастике, такозване „текстове главне жиле“, како Младен Јаковљевић преводи термин *taproot texts* (Јаковљевић 2019: 97–105), без којих је незамислива данашња жанровска фантастика: оба романа су пресудна за формирање савременог хорор жанра, а *Франкеништајн* спада и у ране примере научне фантастике.¹¹ Жанровска класификација објављених дела показује и да је Богдановић осим поменутих темељаца хорора у *Плаву птицу* уврстио пре свега дела савремене епске фантастике / фантазијске књижевности, трудећи се да помири захтеве едиције „за све узрасте“ с темама и мотивима жанра који је управо у том периоду доживео велики узлет у популарности. Уочљиво је одсуство модерне научне фантастике у новијим колима, с изузетком двеју новелизација о којима ће бити још речи. Та окренутост епској фантастици (појму који је код нас вероватно

¹¹ Из данашње перспективе намеће се питање о одсуству дела Џ. Р. Р. Толкина (Tolkien) у *Плавој птици*. Делимично објашњење вероватно се крије у томе да је *Хобита*, први југословенски превод Толкина, објавила друга издавачка кућа, *Нолит*, 1975. године. У тренутку кад је покренута обновљена *Плава птица*, 1978, Зоран Станојевић је већ радио на преводу *Господара прстенова* који се такође појавио у издању *Нолита*, 1981.

увео, или макар рано усвојио, сам Богдановић као пандан термину „научна фантастика“, и који се појављује већ у поднаслову његовог издања *Звезданих ратова*) може се, можда, објаснити жељом да се обновљена едиција профилише као суштински различита од *Кентаура*. Блиска сарадња са Зораном Живковићем утицала је, касније, и на формирање *Поларисове* едиције *Руне*, такође посвећене епској фантастици. Иако су из савремене перспективе *Руне* прва едиција која је тај жанр представила одраслим читаоцима, у питању је барем делимично привид изазван представом о *Плавој птици* као едицији за млађи узраст, посвећеној насловима за децу и адолесценте; списак објављених текстова показује да је стварна слика била далеко другачија.

Свакако најапартнији наслов у овом избору представља *У давно доба* (*The Dun Cow Book*), Волтера Ванцерица, која заправо спада у жанр код нас слабо превођене религијске фантастике. Ванцерин је написао савремену, изузетно мистички обојену, алегоријску обраду приче о певцу Шантеклеру и његовој борби против сила зла оличених у Вирму, чудовишту које живи у Земљиној утроби. Упечатљиво лирски стилизован превод Гордане Велмар-Јанковић по квалитету се издваја од већине превода с енглеског рађених за *Плаву птицу*.

Нешто другачији случај представљају књиге Мадлен Лангл (*Madeleine L'Engle*). Њен обимни опус намењен деци и омладини садржи више циклуса романа којима је заједнички њен (сразмерно неортодоксни) хришћански светоназор. Свакако најпопуларнији међу њима јесте циклус *Временски квинтет*, а пре свега његов први део, *A Wrinkle in Time* („Набор у времену“), у *Плавој птици* објављен као *Капије времена*. Иако су на енглеском у време појављивања тог превода постојала већ три повезана романа о породици Мари, *Плава птица* објавила је само први и други део, *Капије времена* и *Вихор пред вратима*. Значајан пад у књижевном квалитету трећег дела представља вероватни разлог што је прекинуто објављивање овог циклуса. Ипак, Мадлен Лангл је од свих заступљених аутора фантастике поетички можда и најпримеренија концепту *Плаве птице*: њени романи намењени су адолесцентима, жанровски су позиционирани на размеђи научне и епске фантастике, и спајају једноставан и приступачан језик са захтевним идејним концептима, док су протагонисти приказани брижљиво, уз дозу психолошке и моралне сложености.

Случај *Капија времена* доводи нас до једног важног, а често превиђаног проблема: питања цензуре и адаптације превода за децу и омладину, тешкоће с којом су се често суочавали уредници и преводиоци у доба социјализма. Као што смо показали у *Поетици превођења за децу* (Тропин, 2022), и као што је констатовала и Нике Покорн (Pokorn, 2012), механизам цензуре није био фиксиран, јасно одређен нити уједначен. Тако су и одређени захвати у *Плавој птици* варирали од случаја до случаја. Док је, на

пример, *Књига о џунгли* објављена у целости, без изостављања појединих империјалистички интонираних прича које су брисане из неких других издања, у Муркоковим романима брисане су или мењане одређене алузије на савремену политичку ситуацију (тако, рецимо, источно царство Азијакомуниста у преводу постаје Азијана), а и дело Мадлен Лангл је мењано. Мастер рад Агнеш Балиж (2020) садржи детаљно поређење оригиналног текста *Капија времена* и превода објављеног у *Плавој птици*, укључујући већи број примера цензуре религијски интонираних делова текста. Балиж нуди и преглед других, мање уочљивих преводачких решења која одступају од текста оригинала, као и хипотезе о мотивацији која се можда крије иза њих. Занимљиво је супротставити тај преводачки поступак и, на пример, превод Ванцериновог дела, у коме је таква цензура у потпуности одсутна, док је религијски аспект романа очуван. Ако упоредимо драстичне разлике у преводачком приступу у књигама објављеним у оквиру исте едиције, у размаку од једне деценије и под надзором истог уредника односно рецензента, можемо закључити да су преводиоци уживали висок степен самосталности када су у питању биле такве одлуке, и да се не може увек с потпуном поузданошћу одредити како су оне доношене.

Дела која су у *Плавој птици* представљала жанровски чисту епску фантастику јесу романи Терија Брукса и Мајкла Муркока. Бруксов серијал о Шанари је у тренутку објављивања био изузетно комерцијално успешан, и типичан представник епигонске фантастике у толкиновском кључу каква је писана крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година. Насупрот њему, Муркок је, иако толико плодан аутор да је квалитет његових дела на махове морао трпети због тога, један од најзначајнијих представника новог таласа научне фантастике шездесетих и седамдесетих година 20. века. Он је у *Плавој птици* заступљен са чак пет дела, четири романа о Елрику од Мелнибонеа и романом *Витез судбине*, у коме су заправо спојена четири кратка дела серијала о Доријану Хокмуну. Већ због овако високе заступљености можемо претпоставити да је приликом избора Муркокових дела пресудна била уредникова лична наклоност према опусу тог писца. И Брукс и Муркок писали су, барем номинално, за одраслу публику, али су њихови романи објављени без назнака о томе, и поред тога што је читав паратекстуални апарат *Плаве птице* јасно одређивао едицију као намењену младима. Уреднички концепт тако је дословце остварио девизу у поднаслову едиције: *књига за младе и старе*.

Коначно, треба се осврнути и на новелизације објављене у *Плавој птици*. За разлику од првих покушаја да се оживи ова библиотека, Богдановићев концепт није се ослањао само на класике пустоловне књижевности већ је инсистирао на присуству најновијих, актуелних наслова (попут малочас поменутог Брукса), што је свакако допринело продаји и популарности међу читаоцима. Међу њима треба издвојити чињеницу да је већ

1979. објављена новелизација сценарија за *Звездане ратове* Џорџа Лукаса, уз поднаслов „прича епске фантастике“ и илустрације Јеврема Милановића које су обликоване уз тесно ослањање на филмски предложак. На комерцијални успех таквих новелизација скреће пажњу и Ризвановић, помињући управо *Звездане ратове*:

Filmska novelizacija hibridna je vrsta naracije koja višestruko proširuje fiktionalni svijet filma. Novelizacija je multimedijaska pretvorba brendiranih ideja i likova a ne puka reprodukcija sadržaja i atmosfere filma. Filmske novelizacije osobito su bile popularne i profitabilne tijekom 1970-ih, prije pojave kućnog videa. Novelizacije filmova *Ratovi zvijezda* iz 1977. i *Alien* iz 1979. godine prodavale su se u milijunskim nakladama (Rizvanović 2020: 82)

Новелизације су се и надаље појављивале у *Плавој птици*, све до последњих кола – у њима су заступљене романом *Свемирски брод „Галактика“* Ларсена и Терстена¹², везаним за популарну телевизијску научно-фантастичну серију али и *Младим Шерлоком Холмсом*, који се тек граничи с фантастиком. У сва три случаја су у питању били „свежи”, популарни наслови који су се на југословенском тржишту појављивали готово истовремено кад и њихови филмски предлошци.

ИЛУСТРАЦИЈЕ

На крају се треба још једном окренути важном аспекту *Плаве птице*: илустрацијама. Богдановић је као искусан уредник био свестан да би илустрације које видно указују на захтевно штиво могле одбити купце који траже поклон за млађи узраст. Тај фактор је, заједно с помињаним ујединаченим визуелним идентитетом насловница, довео до неких занимљивих укрштања. На пример, *Дракула* Брема Стокера (у преводу Мирјане Живковић) објављен је уз цртеже Мира Главуртића. Одабир угледног сликара свакако је требало да издању овог класика хорор жанра пружи додатно уметничко достојанство. Међутим, на корицама је илустрација другог аутора, Реље Пенезића, стилски уклопљенија с цртежима Божицара Веселиновића и усклађена с традиционалном филмском представом о Дракули – од фризура преко упечатљиво зеленог инкарната и дугих очњака па до црвено-црног плашта. Идентичан поступак затичемо и у издању *Франкенштајна*. На насловници Веселиновићев цртеж у потпуности преузима препознатљив лик чудовишта који је у филмским адаптацијама романа креирао Борис Карлоф, док унутар романа сведене, засенчене илустрације

¹² Вреди поменути да је тај роман превео Предраг Урошевић, аутор *Тихане из Ерга*, што је још један показатељ да се приликом формирања едиције Богдановић ослањао на ужи круг сталних сарадника сличних укуса и наклоности.

„Ђуре Павловића“¹³ углавном граде атмосферу стрепње и не приказују чудовиште непосредно и изблиза. На тај начин, ови романи су успешно контекстуализовани на два начина истовремено – и као популарна дела подесна за библиотеку за младе, и као класици уметничке књижевности.

Сличну, брижљиво осмишљену тежњу за стилском уједначеношћу налазимо и у илустрацијама које су пратиле Муркокове романи о Елрику. Божидар Веселиновић илустровао је два романа у низу, *Елрик од Мелнибонеа* и *Морнар на мору судбине*; Јеврем Милановић, који је преузео илустровање *Куле која ишчезава* и романа *Зла коб Белог Вука*, у њима је показао видљив напор да се прилагоди Веселиновићевом стилу и његовој концепцији сталних ликова.

Сасвим другачији поступак, на граници с плагијатом, показују илустрације које је за *Мач од Шанаре* и *Витеза судбине* потписао Роберт Калмаревевић. Наиме, слике које прате ове текстове представљају прерађене (често тек незнатно ретуширане) кадрове из стрипа *Принц Валијант*,¹⁴ који је сам Богдановић тих година преводио за новосадски *Форум*. Природно, њихов одабир је често доводио до раскорака између података садржаних у тексту (о физичком изгледу јунака, опису радње или окружења) и онога што се дало видети на пропратној илустрацији. Данас можемо само да нагађамо о разлозима за тај потез и о томе да ли су, можда одражавали незадовољство издавача понуђеним оригиналним решењима. Калмаревевићеве илустрације појединих реалистичних романа објављених у *Плавој птици* (*Сенка сумње*, *Ухода*) су, у најмању руку, рађене непосредно према тексту.

Несумњиво је само да и оваква пракса представља сведочанство о сложеним, изукрштаним и данас често невидљивим путевима преводне фантастике код нас, као и о различитим могућностима искривљавања читалачке рецепције. Нажалост, и српски читаоци и истраживачи могу се у потпуности сложити са жалосном констатацијом Ненада Ризвановића:

Danas je nemoguće odgonetnuti kakav je bio čitateljski odgovor na nakladničke strategije, jer su arhive hrvatskih nakladničkih kuća uništene ili nedostupne, no možemo

¹³ Иза овог псеудонима крије се, заправо, Ђорђе Лобачев, чувени стрип-аутор и илустратор. Према његовом сведочењу датом у аутобиографији *Кад се Волга уливала у Саву* (1997), Живојин Бата Вукадиновић позвао га је да илуструје прва издања *Плаве птице* (1997: 83–84), а Жика Богдановић, с којим је тесно сарађивао, предложио је да обнови те илустрације: „Предратне илустрације су биле направљене на рапавој хартији „сувом“ четкицом, што је практично немогуће репродуцирати из књиге – испала би црна мрља. Радо сам пристао“ (1997: 295–296). Додуше, Лобачев наводи да је прва књига коју је илустровао тридесетих година био управо *Франкеништајн*, што се не поклапа с постојећим библиографским подацима – прво издање на српском језику објављено је, као што је већ поменуто, 1960. и без илустрација.

¹⁴ Детаљније поређење појединих цртежа Харолда Фостера и Калмаревевића може се наћи у Тропин, 2014.

pretpostaviti da je postojao čitav spektar reakcija na formiranje nakladničkog niza i da, primjerice, čitatelj nije mogao ignorirati činjenicu da je neka knjiga objavljena u nakladničkom nizu, koliko god da je bio zainteresiran za samo jedan jedini naslov ili autora kojeg je želio pročitati (Rizvanović 2020: 183)

Савремена истраживања могла би се, у неком идеалном случају, окренути и донетима социолошке анализе или формирању својеврсних усмених историја живих читалаца и сарадника у стварању *Плаве птице* и других, једнако значајних едиција. На нама је да се том често деликатном послу посветимо пре него што буде прекасно.

ИЗВОРИ

- Арнолд, Алан. *Млади Шерлок Холмс: тајна пирамиде или храм смрти*. Прев. с енглеског Љиљана Станић и Мирослав Станић. Београд: Просвета, 1990.
- Брукс, Тери. *Мач од Шанаре. Херојски еп о борби против сила мрака* 1–3. Прев. с енглеског Гордана Јанковић. Београд: Југославија, Просвета, 1979.
- Ванцерин Млађи, Волтер. *У давно доба: приповест о снази љубави и вере*. Прев. с енглеског Гордана Велмар-Јанковић. Београд: Југославија, Просвета, 1981.
- Велс, Херберт Џорџ. *Рат светова: Марс против Земље*. Прев. с енглеског Владимир Дедијер. Београд: Југославија, Просвета, 1981.
- Дојл, Артур Конан. *Ишчезли свет: роман о преисторијским чудовиштим*. Прев. с енглеског Радмила Тодоровић. Београд: Југославија, Просвета, 1980.
- Лангл, Мадлен. *Вихор пред вратима*. Прев. с енглеског Љиљана Станић. Београд: Просвета, Југославија, 1980.
- Лангл, Мадлен. *Капије времена*. Прев. с енглеског Љиљана Станић. Београд: Просвета, Југославија, 1979.
- Ларсен, Глен; Терстон, Роберт. *Свемирски брод Галактика: епопеја о борби људске расе за опстанак*. Прев. с енглеског Предраг Урошевић. Београд: Југославија, Просвета, 1980.
- Лобачев, Ђорђе. *Кад се Волга уливала у Саву*. Београд: Просвета, 1997.
- Лукас, Џорџ. *Звездани ратови. Епска фантазија о далекој будућности*. Прев. с енглеског Нада Јовановић. Београд: Југославија, Просвета, 1978.
- Муркок, Мајкл. *Витез судбине. Повест о чаробној палици с рунским записима*. 1–2. Прев. с енглеског Гордана Вучићевић. Београд: Југославија, Просвета, 1980.
- Муркок, Мајкл. *Зла коб Белог вука*. Прев. с енглеског Драган Видић-Видраг. Београд: Просвета, 1981.
- Муркок, Мајкл. *Морнар на мору судбине*. Прев. с енглеског Мирјана Матарић-Радванов. Београд: Југославија, Просвета, 1979.

- Муркок, Мајкл. *Кула која ишчезава*. Прев. с енглеског Драган Видић-Видраг. Београд: Просвета, 1986.
- Муркок, Мајкл. *Елрик од Мелнибонеа: приповест о краљевству с краја света*. Прев. с енглеског Мирјана Матарих. Београд: Југославија, Просвета, 1978.
- Сиферт, Ана; Сиферт, Едвард. *Бела: магија једне лутке*. Прев. с енглеског Петар Ђурчија. Београд: Просвета, 1991.
- Стокер, Брем. *Дракула: симфонија страве и ужаса (1–2)*. Прев. с енглеског Мирјана Живковић. Београд: Просвета, 1984.
- Урошевић, Предраг. *Тихана из Ерга*. Београд: Просвета, 1984.
- Шели, Мери. *Франкеништајн: приповест о модерном Прометеју*. Прев. с енглеског Славка Стевовић. Београд: Просвета, 1985.

ЛИТЕРАТУРА

- „Богдановић, Жика.“ <http://www.usus.org.rs/clanovi-2/179-bogdanovic-zika>
- Воžović, Ivana. *Biblioteka Vjeverica i urednički rad Grigora Viteza u dječjem nakladništvu*. Ljevak: Zagreb, 2021.
- Kukić Rukavina, Ivana. *Nakladnički nizovi Grigora Viteza za djecu i mladež*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2015.
- Müller-Wille, Klaus. „Das Lesen neu erfinden. Zu Aspekten der Materialität in der Kinder- und Jugendliteratur“. *Schnittstellen der Kinder- und Jugendmedienforschung*. Eds. Ute Dettmar, Caroline Roeder, Ingrid Tomkowiak. Frankfurt am Main: J. B. Metzler, 2019. 11–26.
- Rizvanović, Nenad. *Stvaranje čitatelja. Beletristički nakladnički nizovi u Hrvatskoj (1968. – 1991.)* Zagreb: Ljevak; Sarajevo: Synopsis, 2020.
- Pokorn K., Nike. *Post-socialist Translation Practices: Ideological Struggle in Children’s Literature*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2012.
- Арп, Ана. „Југословенске издавачке едиције: „Плава птица““. <https://anaarpart.com/2019/06/29/jugoslovenske-izdavacke-edicije-plava-ptica/> Web. 5. 3. 2023.
- Балиж, Агнеш. *Censorship and Literary Translation in Post-World War II - Serbia: The Case of Science Fiction* (мастер рад). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2021.
- Добриловић, Горан. „Била једном Плава птица“. <https://www.bookvar.rs/bila-jednom-plava-ptica/> Web. 15. 3. 2023.
- Грозданић, Миле. *Пут до књиге*. Практикум: Београд, 2007.
- Јаковљевић, Младен. *Сер Гавејн и Зелени витез: превод, тумачења и значења*. Нови Сад: Матица српска; Приштина: Филозофски факултет, 2019.
- Недељковић, Оливера. „Едиција Златна књига у легату Јована Давидовића“. *Глас библиотеке* 4 (2005): 47–73.
- Недељковић, Оливера. „Стваралаштво Јована Јовановића Змаја у Едицији Златна књига (1930-1941“ *Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића* 6 (2008 [шт. 2010]): 67–80.

- Петровић, Биљана. „Перица (и Јовица) од „Шареног дела“ „Златне књиге“ до књиге *Да пукнеш од смеха*“. *Детињство* 1 (2020): 48–57.
- Старчевић, Велимир. *Књига о Геци Кону*. Београд: Терсит, 1993.
- Стојановић, Јасна. „Дигитална едиција 'Златна књига' Градске библиотеке у Чачку (присуство стране књиге)“. *Дигиталне библиотеке и дигитални архиви*. Ур. Александра Вранеш, Љиљана Марковић. Београд: Филолошки факултет, 2015. 151–161.
- Тимофејев, Алексеј. „Архитектура утопије: совјетска научна-фантастика у Краљевини Југославији и окупираној Србији“. *Наслеђе социјализма. Архитектура, урбанизам и уметност*. Ур. Мирослав Перишић, Андреја Рихтер. Београд: Архив Србије, 2019. 125–146.
- Тропин, Тијана. „Како преводити илустрацију?“ *Детињство*, 1 (2014): 3–14.
- Тропин, Тијана. „О инсектима и људима“. *Тело у словенској футурофантастици*. Ур. Дејан Ајдачић. Београд: Словославиа, 2011.
- Тропин, Тијана. *Поетика превођења за децу: о неким особинама превода књижевности за децу у периоду друге Југославије*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2022.

ANGLOPHONE FANTASY LITERATURE IN THE “PLAVA PTICA” IMPRINT: HISTORY OF A RECEPTION

This paper deals with a concrete example for the hypothesis that within Yugoslav publishing, although it was a cumbersome socialist system of publishing houses run according to the principles of self-management, the editorial policy was still determined by individuals. In the case of certain authors, genres, and sometimes even national literatures, their reception in our translated literature was directed and determined by the work and decisions of individual editors. An example that we analyze in this paper is the presence of Anglophone fiction in the Plava ptica (Blue Bird) edition. The choice of titles, the terms of their placement on the market and the cultural context in which they were published were largely determined by the editor Žika Bogdanović, known here for his work in the field of comics. Using recent works that combine publishing history with cultural analysis and contemporary versions of reception theory, we attempt to depict this phenomenon. Bogdanović used the framework of an imprint oriented towards young readers to recontextualise and successfully publish adult fantasy authors such as Michael Moorcock, Terry Brooks and Walter Wangerin Jr. or classics such as Mary Shelley and Bram Stoker.

Keywords: publishing, literary editions, Plava ptica, Živislav Žika Bogdanović, fantasy literature